Cătălina Mărănduc

DERIVAREA – O MODALITATE DE ORGANIZARE A VOCABULARULUI ÎN CUIBURI LEXICALE (I)

1. INTRODUCERE

Vom începe prin a ne întreba ce este un limbaj. Vom răspunde că orice limbaj este un sistem format dintr-un inventar de semne şi un inventar de reguli care arată cum este permis a le combina în cadrul acestui sistem, fără a ne situa în afara lui. Astfel încât termenul prezent în titlul comunicării, cel de *vocabular*, este sinonim cu inventarul ori mulţimea de semne care reprezintă una dintre cele două componente ale limbajului, alături de inventarul de reguli de utilizare a lor.

Prin comparaţie cu semnele lingvistice, normele care guvernează relaţiile dintre ele sunt mult mai stabile, se schimbă extrem de lent. Ne vom ocupa în cele ce urmează de inventarul de semne lingvistice, care reprezintă partea cea mai dinamică a unei limbi. Acest inventar este nu numai în permanentă schimbare, ci şi în permanentă expansiune, devine o mulţime cu tot mai multe elemente pe măsura dezvoltării civilizaţiei omeneşti, în vreme ce inventarul de norme combinatorii are dimensiuni stabile.

În comparaţie cu limbajele artificiale (cum ar fi limbajul matematic, limbajul logicii formalizate), studiul unui limbaj natural este dificil datorită faptului că nu a fost inventat pornind de la un set de semne şi un set de norme de combinare a lor, ci a luat fiinţă în decursul unui lung proces istoric, din necesitatea de a comunica, rafinându-se pe măsura rafinării conţinutului pe care subiecţii umani îl aveau de comunicat.

Limbajul artificial este instituit la un moment anumit, prin reguli convenţionale stricte, care au caracter de predictibilitate şi aplicabilitate pentru orice enunţ performat în acel limbaj. Limbajul artificial nu este supus schimbării, nu evoluează în timp. Evoluţia limbajului natural se petrece într-un larg interval de timp şi este influenţată de foarte mulţi factori interni şi externi pe care cu greu îi putem reconstitui. Convenţiile între comunicatori se instituie în timpul comunicării şi sunt deduse de cercetători, niciodată în mod perfect, mai ales că sunt într-o permanentă schimbare.

Iată de ce stabilirea unor echivalenţe între limbajele formalizate şi cele naturale este extrem de laborioasă. De pildă, E. Vasiliu a încercat o comparaţie între modul cum funcţionează conectorii în limbajele logice şi conjuncţiile echivalente cu ei din limbajul natural, iar concluzia sa este că atât semantic, cât şi sintactic conectorii şi conjuncţiile din limbajul natural nu se suprapun[1]. Totuşi nu

[1] E. Vasiliu 1978: 238–254.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

putem renunța la această muncă de echivalare datorită necesității de a adânci cercetările lingvistice prin utilizarea calculatorului, ceea ce presupune transpunerea limbilor naturale în sisteme suficient de riguroase pentru a putea fi prelucrate informatic.

Revenind la inventarul de semne ale limbajului natural, numit de obicei vocabular sau lexic, va trebui să ne aplecăm mai întâi asupra controversatelor definiții ale noțiunilor de **semn lingvistic** şi de **cuvânt**, pentru a vedea din ce elemente se compune acest inventar şi în ce mod funcționează el, înainte de a ajunge la noțiunea de organizare a acestui ansamblu.

Vom arăta că organizarea vocabularului este, ca şi sistemul de norme ale limbajului natural, în primul rând un proces care se petrece în mod obiectiv, face parte din competența vorbitorilor limbii. Aceştia îşi structurează în memorie în diverse moduri inventarul de cuvinte, pentru a putea să rețină toate unitățile lexicale necesare în comunicare şi pentru a le utiliza operativ; astfel încât memoria lor să fie nu numai cuprinzătoare, ci şi promptă.

Abia în al doilea rând, lexicologii, etimologii, specialiştii în formarea cuvintelor încearcă să elaboreze lucrări de specialitate, dicționare, inventariind vocabularul limbii şi încercând să introducă din afară un mod de organizare a inventarului, pentru ca dicționarele să poată fi utilizate cât mai simplu de către cititori.

În cazul specialiştilor în gramatica limbilor, adică în inventarul de reguli de combinare care alcătuiesc limbajul, vedem că ei se străduiesc să aproximeze cât mai exact sistemul de norme aflat în competența vorbitorilor.

Întrebarea care se pune este dacă lexicologii încearcă şi ei să aproximeze cât mai exact modul obiectiv de organizare a inventarului de semne, şi dacă organizarea dicționarelor de către lexicologi trebuie sau nu să corespundă organizării obiective a vocabularului, aşa cum se află în competența vorbitorilor.

Vom răspunde la prima întrebare prin ***nu*****,** lexicologii nu încearcă să aproximeze modul în care se structurează inventarul de semne în competența vorbitorilor (nimeni nu reține cuvintele în memoria sa în ordine alfabetică) şi la a doua întrebare prin ***da,*** în opinia noastră, organizarea dicționarelor de către lexicologi ar trebui să încerce să aproximeze modul în care inventarul de semne este structurat în competența vorbitorilor.

Vom argumenta aceste opinii şi vom descrie un mod obiectiv de organizare a inventarului de semne ale limbii. Este vorba despre cuiburile lexicale. Ele, firește, nu au fost inventate acum, ci încă de la începuturile lexicografiei, fiind apoi părăsite pentru aproape un secol, considerate insuficient de „moderne”. În ultima vreme sesizăm însă o revenire în atenția specialiştilor a acestui mod de organizare a dicționarelor. Vom încerca să arătăm care au fost argumentele pentru renunțarea la el şi care sunt argumentele în favoarea lui.

În acest context, formarea cuvintelor în general şi derivarea în special funcționează ca subsisteme ale vocabularului, cuvintele fiind analizate potrivit unui inventar de formanți şi unui inventar de norme de asamblare a lor.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

2. SEMNUL LINGVISTIC

S-au dat numeroase definiţii semnului lingvistic. În cele mai multe se arată că semnul este un fenomen cu două laturi, un semnificant şi un semnificat, o formă şi un sens.

Ch. Morris[2] a definit sistemele semiotice ca sisteme cu ajutorul cărora subiectul uman ia cunoştinţă indirect de realitate. Prin organizarea (mentală) a percepţiilor se ajunge la un „conţinut de conştiinţă" (percepţii organizate) corespunzător obiectului respectiv. Semnul (lingvistic) este pentru conştiinţa noastră un fel de substitut al obiectului[3].

Sf. Augustin arată: „Semnul este ceea ce se arată pe sine însuşi simţurilor şi, în afară de sine, mai indică spiritului şi altceva". Acest „altceva" de care vorbeşte Sf. Augustin este *obiectul* la care semnul se referă: „Cuvintele sunt semne ale lucrurilor fără să înceteze să fie ele însele şi lucruri" [4].

Definitorie pentru semioticieni este lipsa de motivare a relaţiei dintre aceste două laturi, relaţie stabilită prin convenţie şi luată ca atare de participanţii la comunicare. Lipsa de motivare este demonstrată de obicei citând cuvinte cu acelaşi complex sonor din limbi diferite care au sens total diferit în fiecare dintre ele. Regula generală ar fi, prin urmare, aceea că semnul lingvistic este nemotivat, convenţional.

Şi totuşi! Dacă ne uităm la primele forme de scriere, în pictograme, nu putem spune că cei care le-au inventat nu ar avea tendinţa spre o motivare a semnului lingvistic. Prin urmare, caracterul convenţional al relaţiei dintre forma şi sensul semnului lingvistic este rezultatul vechimii lui şi pierderii în timp a motivaţiei sale iniţiale.

Cuvântul este un alt concept lingvistic de bază care a primit, de-a lungul timpului, numeroase definiţii controversate. Pentru noi, este o unitate de bază a vocabularului unei limbi, adică a inventarului de semne lingvistice care apar în limbajul natural. Cuvintele-semne, segmentate într-un mod convenţional, reprezentate prin forme-tip, alese tot convenţional din mulţimea formelor flexionare, sunt stocate în dicţionare.

Lingvştii nu au reuşit niciodată să se pună de acord asupra unei definiţii a cuvântului, deşi i s-a consacrat chiar un întreg congres internaţional de lingvistică (al VI-lea, Paris, 1948). Cei mai mulţi specialişti, continuatori ai ideilor lui Ferdinand de Saussure, concep cuvântul ca fiind echivalent cu semnul lingvistc. El este o unitate între o formă şi un conţinut, având pe de o parte un corp sonor alcătuit din unul sau mai multe sunete, transcrise prin litere, pe de altă parte un conţinut, alcătuit din unul sau mai multe înţelesuri sau sensuri[5]. F. de Saussure are meritul de a fi făcut distincţia între semnul lingvistic (caracterizat prin „arbitrar") şi simbol (caracterizat prin „motivare").

[2] Ch. Morris 1971: 85–89.
[3] E. Vasiliu 1984: 79 ş. u.
[4] Sf. Augustin 1991: V, 49.
[5] F. de Saussure 1971: 154.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

Petru Zugun[6] încearcă să sesizeze contradicţiile în gândirea şi terminologia diverselor teorii, care sunt responsabile de lipsa consensului în ce priveşte definirea cuvântului, şi să propună o soluţie originală, operantă, non-contradictorie. Autorul consideră că definiţia dată cuvântului ar trebui să aibă un caracter sincronic, altfel spus, să renunţăm la tradiţiile gramaticale şi să definim unităţile care au statut de cuvânt în stadiul actual al limbii, deoarece unele elemente lingvstice şi-ar putea modifica acest statut pe parcursul evoluţiei. Persistenţa unor reminiscenţe diacronice, afirmă el, duce la contradicţii în gândirea cercetătorilor. Morfemele considerate unanim de către cercetători ca fiind gramaticale (sufixe, desinenţe) provin, în mare parte, din cuvinte ale limbilor vechi de origine, în cazul nostru, ale limbii latine.

Cheia problemei definirii cuvântului este pentru P. Zugun conceperea justă a funcţiilor în limbă ale prepoziţiilor, conjuncţiilor, articolelor, verbelor auxiliare, interjecţiilor, pronumelor reflexive, adverbelor gramaticale, cărora le refuză statutul de cuvinte, considerându-le morfeme gramaticale. Pentru fiecare dintre aceste categorii de termeni, autorul oferă o demonstraţie riguroasă în sprijinul afirmaţiei sale.

În acord cu majoritatea cercetătorilor, vom numi aici *autosemantice* cuvintele cu funcţii în propoziţie şi pe cele cărora P. Zugun le refuză statutul de cuvânt, le vom numi cuvinte *relaţionale*.

Şi unele şi celelalte sunt semne lingvistice. Ar fi însă de dorit ca dicţionarele să oprereze o distincţie între modul de definire a fiecăreia dintre aceste categorii. Dacă pentru cuvintele autosemantice ar trebui să enumerăm notele definitorii ale unei noţiuni, ale unui concept format în spatele acestui semn, pentru cuvintele relaţionale ar fi necesară doar menţionarea relaţiei sau tipurilor de relaţii pe care acestea le instituie între cuvintele autosemantice în cadrul enunţurilor. Încercarea de a defini un sens lexical pe care acestea nu îl au este sortită eşecului. Utilizatorii dicţionarelor nu vor înţelege nimic din sensul lexical mult prea abstract atribuit acestora.

Spre deosebire de alte tipuri de semne, cuvântul poate fi flexibil; el îşi poate modifica forma. Cuvintele flexibile reprezintă, cum arată Theodor Hristea[7], „o unitate într-o diversitate de forme sau aspecte gramaticale”. Comparând diversitatea de forme, individul comunicator încearcă să atribuie variaţiei formale o variaţie semantică, să stabilească legături între diversele morfeme variabile şi diverse categorii sintactico-semantice. Elementele relaţionale, fie morfeme, fie prepoziţii, conjuncţii, adverbe relative etc., nu sunt lipsite de sens, ele au un sens relaţional, arată că semnele în preajma cărora se situează sunt echivalente, analoage, ori dimpotrivă, opuse, exprimă distincţia dintre un singur obiect şi mai multe etc.

Pe scurt, există două mari direcţii în interpretarea semnului lingvistic, teza *anticonvenţionalistă* (semnul lingvistic este motivat) dezvoltată de Platon în

[6] P. Zugun 2003: 34–99.
[7] Capitolul *Conceptul de cuvânt*, în Th. Hristea 1984: 8 ş. u.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

Cratylos şi teza *convenţionalistă* (= arbitrarul semnului) dezvoltată de Saussure în *Cours de linguistique générale.*

În opinia noastră, ambele teorii sunt justificate din puncte de vedere diferite. Semnul lingvistic privit din punct de vedere obiectiv este nemotivat sau, mai curând, şi-a pierdut motivarea pe parcursul funcţionării sale. Motivarea pierdută nu are repercusiuni negative asupra capacităţii sale de a funcţiona în limbă, adică asupra capacităţii semnificantului de a trimite la un semnificat.

Cel care stabileşte oarecum raportul just între cele două viziuni este E. Benveniste. Comentariile critice ale lui Benveniste[8] marchează distincţia dintre raportul fonie–concept aşa cum există acesta în natura lucrurilor şi felul în care acest raport este perceput de către vorbitori: ei percep ca motivat un raport prin esenţă arbitrar. Argumentarea lui Benveniste referitoare la caracterul motivat al relaţiei dintre semnificant şi semnificat coincide cu percepţia vorbitorului referitoare la această relaţie. Ideile lui Benveniste sunt perfect compatibile cu punctul de vedere al lui Platon din *Cratylos*[9] şi cu punctul de vedere pe care F. de Saussure îl dezvoltă în partea a treia din *Cours de linguistique générale* (cap. IV–VI), unde se vorbeşte despre felul în care vorbitorii (prin analogie şi „etimologie populară") caută să introducă un anumit grad de motivare în structura semnului.

Asistând la comunicare, individul învaţă, în copilărie, semnele lingvistice ca relaţii convenţionale între o formă şi un sens; îşi validează prin comunicare cunoştinţele memorate, constată prin experienţă directă faptul că acestea cu adevărat transmit destinatarilor sensul intenţionat (care nu are nicio relaţie cu forma semnelor prin care îl transmite) şi astfel îşi însuşeşte o competenţă comunicativă în limba sa maternă sau în altă limbă.

Tendinţa de motivare parţială a semnului lingvstic provine din mai multe cauze.

a) Cauze de ordin subiectiv. Creativitatea vorbitorilor, fără de care limbile nu ar putea evolua, se manifestă prin introducerea în structura arbitrară a semnelor a unor motivări reale sau fanteziste. Din necesităţi de ordin subiectiv, emitentul formează figuri de limbaj, care sunt semne calitativ noi, plastice, pentru a transmite trăiri personale irepetabile.

b) Cauze de ordin obiectiv. Aglomerarea numărului de semne lingvistice face imposibilă memorarea lor în lipsa stabilirii unor relaţii între acestea, unor legături, fie semantice, fie formale, fie semantico-formale. Vocabularul nu poate fi reţinut ca inventar amorf, nestructurat, căci astfel nu ar putea fi mereu îmbogăţit şi utilizarea lui în comunicare nu ar putea să-şi păstreze promptitudinea. Deci vorbitorul are tendinţa de a analiza unităţile lexicale şi de a stabili diverse tipuri de analogii între ele.

[8] E. Benveniste 1966: 49–55.
[9] *Cratylos*, în Platon 1931: 388 b, 6–8, 10–12.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

3. ORGANIZAREA VOCABULARULUI UNEI LIMBI

Presupunând că semnele lingvistice ar fi complet arbitrare, organizarea lor în competența vorbitorilor ar fi mult mai dificil de realizat. Cuvintele ar trebui să se organizeze exact aşa cum se organizează sistemul de noțiuni, de cunoştințe, adică tematic, pe domenii şi subdomenii, ca în catalogul cu clasificare tematică zecimală al unei biblioteci. Orice alt mod de clasificare presupune faptul că vorbitorii operează cu termenii, îi analizează, pot interveni asupra structurii lor formale sau semantice.

În *Vocabularul limbii române contemporane*, Ion Coteanu studiază mai multe modalități de organizare a vocabularului, clasificând sensurile figurate ale semnelor lingvistice după categorii ale retoricii clasice, în diverse tipuri de metonimii şi sinecdoce.

Studiind organizarea inventarului de semne, adică a vocabularului limbii, vom face abstracție de motivările parțiale ale semnelor prin crearea unor tropi, figuri de stil, creații care au caracter personal şi izolat. Ne vom ocupa de o altă categorie de motivări parțiale, care cuprinde procedee generale, utilizate de toți vorbitorii şi care modifică uneori structura cuvintelor şi alteori componența vocabularului în general.

În acelaşi manual universitar, se face referire la mijloacele semantice de organizare a vocabularului: sinonimia, antonimia, polisemia. Vorbitorii grupează cuvintele după relațiile lor de echivalență sau opoziție semantică. În cazul în care acelaşi complex sonor-grafic poate fi purtător al mai multor sensuri, observă dacă acestea sunt relaționate sau nu între ele şi astfel îşi organizează inventarul lexical.

În ceea ce priveşte relațiile formale care nu sunt însoțite de relații semantice, dintre acestea vorbitorul poate sesiza omonimia sau paronimia lexicală ori numeroasele omonimii gramaticale. În cazul în care nu le sesizează drept omonimii sau paronimii, ci le atribuie relații semantice inexistente, vorbitorul formează numeroase etimologii populare care se impun uneori în limbă în ciuda protestelor lingviştilor care le denunță incorectitudinea. Acest fenomen indezirabil este însă o dovadă că tendința de re-motivare (chiar fantezistă) a semnului lingvistic e foarte puternică.

Pare însă că cel mai eficient mod de structurare a vocabularului, formal şi semantic, cuprinzând cea mai mare parte a elementelor lexicale, este organizarea vocabularului în familii de cuvinte şi mai ales în familii de cuvinte derivate, procedeu formant predominant în limba română.

4. CARACTERUL ANALIZABIL AL FORMANȚILOR

Procesul de analiză şi de motivare parțială a structurii semnelor lingvistice se petrece dintr-un punct de vedere sincronic, privind funcționarea limbii ca mijloc de comunicare la un moment dat. În cazul nostru înțelegem prin momentul dat al

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

cercetării sincronice acel stadiu al limbii numit limbă română contemporană, care începe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[10].

Am putea numi tipul de familie de cuvinte obținută intuitiv, analizând asemănările formale şi semantice, familie lexicală. Aceasta se structurează indiferent dacă semnele lingvistice au avut cândva alt sens, altă formă, deci altă motivare, şi indiferent în ce mod au intrat ele în componența vocabularului unui vorbitor sau a unei limbi. Famila lexicală (numită şi cuib lexical) nu este privită deci din punctul de vedere al istoriei limbii şi al etimologiei.

Aşa cum am arătat, semnul lingvistic este lipsit de motivare, adică nu prezintă, în general, în cazul limbilor moderne, niciun fel de legătură între forma sonoră sau grafică şi conținutul semantic; relația se stabileşte între vorbitori pe baza unei convenții.

Totuşi, dacă ne referim la cuvintele a căror structură poate fi analizată într-o succesiune de segmente care se mai regăsesc, în alte combinații, în structura altor cuvinte, vorbitorul observă, comparând aceste cuvinte, o relație între forma unui astfel de segment şi un anumit înțeles abstract. Formanții lexicali şi sensul lor abstract există, cu forme aproape identice, în majoritatea limbilor de circulație.

De exemplu, din compararea cuvintelor: *lucrător, cititor, scriitor, muncitor* etc., se poate observa că segmentul final *-tor* se leagă de sensul „persoană care îndeplineşte acțiunea denumită de un verb”. La fel, din compararea cuvintelor *reface, rechema, reîncepe, redeveni, reciti* etc., se poate trage concluzia că segmentul inițial *re-* se leagă de sensul „repetare a acțiunii denumite de un verb” ş. a.

Aceste observații şi altele de acelaşi fel pot ajuta vorbitorul să-şi explice sensul unui cuvânt nou, pe care nu l-a mai întâlnit, combinând sensurile atribuite în alte cazuri părților componente pe care le distinge în alcătuirea cuvântului nou. Structura noului cuvânt nu este lipsită de relație cu sensul, ci există o motivare parțială a modului cum este constituită. Dacă vorbitorul va întâlni pentru prima dată cuvântul *asigurator,* va considera în mod just că sensul acestuia trebuie să fie „persoană care asigură, care face asigurări”. Dacă va întâlni pentru prima oară verbul *a retehnologiza,* va crede că sensul lui este „a tehnologiza din nou”.

În *Cuvânt-înainte* la vol. I al tratatului *Formarea cuvintelor în limba română*, formarea cuvintelor este definită astfel: „mijloc de îmbogățire a vocabularului care foloseşte resursele proprii ale limbii respective, pornind de la cuvinte existente în limbă”[11].

Însă în aceeaşi prefață se demonstrează că definiția de mai sus nu este operantă şi se încearcă realizarea unui „inventar complet al procedeelor şi al elementelor de formare (formanților), atât al celor productive, cât şi al celor neproductive”[12], analizabile pentru vorbitorul limbii române: „Includerea

[10] I. Coteanu 1975: 7 ş. u.
[11] FC I: V.
[12] FC I: XII.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

formațiilor analizabile moştenite sau împrumutate ca atare se explică prin punctul de vedere sincronic”[13].

Argumentele pentru adoptarea principiului metodologic al caracterului analizabil sunt următoarele:

– este dificilă stabilirea exactă a istoriei cuvântului în unele cazuri;

– din punctul de vedere al vorbitorului nespecialist, toate cuvintele, indiferent de origine, sunt bunuri ale limbii române, modele pentru noi creații lexicale, datorită caracterului lor motivat parțial, adică structurii clare;

– este foarte greu, aproape imposibil a demonstra că un formant nu poate fi izolat decât în cuvinte neformate pe teren românesc, studiind toate cuvintele care îl conțin şi demonstrând pentru fiecare în parte prin atestări că este împrumutat dintr-o anumită limbă;

– chiar dacă am găsi într-o limbă străină un posibil model al unei creații lexicale, nu este încă demonstrat faptul că vorbitorii limbii române nu au aplicat în paralel acelaşi procedeu pentru creația românească;

– chiar dacă am demonstra, fără putință de îndoială, că toate cuvintele care conțin un anumit formant sunt împrumutate, oricând poate să apară în limbă un cuvânt clar românesc conținând acel formant, izolat de vorbitori din împrumuturi, pe baza caracterului analizabil, şi inclus într-o creație lexicală nouă.

5. ISTORICUL METODEI DE ORGANIZARE A DICȚIONARELOR ÎN CUIBURI LEXICALE

Cuibul lexical apare prima oară la Clemens Andress, în *Dicționarul româno–german* din 1821. Alte exemple de lucrări redactate în aceeaşi epocă după acest principiu sunt: *Condica limbii române*, de Iordache Golescu, în 1832 şi *Dicționarul unguresc–românesc* de George Barițiu, în 1869.

În *Dicționarul etimologic*, A. de Cihac oferă o singură etimologie pentru tot cuibul. Distincția dintre derivatele moştenite şi cele interne, ca şi cea dintre împrumuturi şi cuvinte nou create pe teren românesc, este greu de făcut şi duce la erori etimologice în dicționarele academice coordonate de Sextil Puşcariu (DA), precum şi în *Dicționarul limbii române* de August Scriban.

A. T. Laurian şi I. C. Massim, în dicționarul lor academic latinist (LM), reconstituie cuvinte pentru sufixele existente, într-o „completare sistematică”. De multe ori, acest procedeu îi face să dea prime atestări în limba română ale unor cuvinte care au apărut mai târziu, fie prin împrumut, fie prin mijloace interne. Partea care conține cuvinte cu origine nelatină, numită *Vocabulariu*, este organizată pe cuiburi lexicale.

Am încercat să studiem părerile lui Mircea Seche despre metoda cuiburilor lexicale în DA, aşa cum rezultă din lucrarea sa de istorie a lexicologiei, (din care am preluat şi informațiile de mai sus). Trecerea de la metoda cuiburilor lexicale la organizarea alfabetică a dicționarelor este prezentată drept un pas înainte:

[13] FC I: XII.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

> De pe la mijlocul literei *B* înainte, concentrarea lexicală *excesivă* se *agravează* şi prin ... metoda „cuiburilor" lexicale, potrivit căreia derivatele sunt subsumate cuvântului-matcă, figurând în acelaşi articol cu acesta. ... Adesea termenii subsumaţi *nici nu mai sunt semnalaţi la locul lor alfabetic, ca trimiteri* spre cuvântul unde se află subsumaţi. Procedeul, de altfel *inconsecvent* folosit, a fost dictat de nevoia economisirii spaţiului tipografic, dar el *îngreuiază serios consultarea dicţionarului*. Organizarea în „cuiburi" lexicale *ar fi putut avea un singur avantaj* evident, acela de a ne oferi imaginea productivităţii cuvintelor-mamă, a raporturilor existente între aceste cuvinte şi derivatele lor. Am spus „ar fi putut", căci, în realitate, datorită *lărgirii sistemului dincolo de limitele îngăduite* într-un dicţionar care este şi etimologic, *acest unic avantaj se anulează*[14].

Observăm aici că Mircea Seche nu este de acord cu acest procedeu de organizare a unui dicţionar, el folosind expresii colorate afectiv negativ: *excesiv, se agravează, inconsecvent, îngreuiază serios, acest unic avantaj se anulează.* Dar nu am găsit nicăieri o argumentare convingătoare a faptului că acest mod de organizare, dacă ar fi aplicat corect, ar fi indezirabil, ar fi un procedeu învechit, depăşit.

Cele sus menţionate se referă la o aplicare inconsecventă a procedeului; unele cuvinte sunt subsumate cuibului deşi sunt împrumutate, iar altele nu, unele sunt semnalate la locul alfabetic cu trimitere la cuib, altele nu. De altfel, vastitatea dicţionarului şi perioada îndelungată a redactării sale, mulţimea redactorilor, organizarea lor în două colective fac ca DA să aibă numeroase inconsecvenţe de redactare, nu doar pe cele referitoare la cuiburi.

Expresiile negative utilizate de M. Seche induc ideea potrivit căreia organizarea pe cuiburi lexicale este un defect al vechii lexicografii, care trebuie depăşit de noua lexicografie.

Se poate observa apoi din consideraţiile de mai sus faptul că există o confuzie între cuiburi lexicale şi cuiburi etimologice, denumirea de cuib „lexical" nu presupune, în opinia noastră, ca acesta să reunească lexeme cu o anumită etimologie. Ce e drept, dacă dicţionarul „este şi etimologic", ar trebui să precizeze cât se poate de clar care este etimologia cuvintelor incluse în cuib, dacă sunt derivate moştenite, create în limba română ori împrumutate.

Avem opinia că neincluderea în cuiburi a derivatelor care nu sunt creaţii interne ar nedumeri cititorii, care pot analiza la fel de bine structura atât a derivatelor împrumutate, cât şi a celor create pe teren românesc. Includerea lor (cu precizarea etimologiei externe) ar fi perfect justificată şi explicită. Cât despre menţionarea la locul alfabetic, ea este obligatorie, cu excepţia cazurilor când locul alfabetic e în imediata vecinătate a cuibului sau când volumul are la sfârşit un indice de cuvinte cu trimitere la pagină. Economia de spaţiu tipografic, practicată peste tot în lume şi care nu se vede la dicţionarele academice româneşti, nu credem că este în sine un element negativ. Inconvenientele se pot rezolva deci în multiple moduri, cu condiţia să existe consecvenţă în aplicarea soluţiilor.

Neincluderea în cuib a unora dintre derivatele pe teren românesc ar putea fi şi ea justificată dacă acele derivate prezintă îndepărtări semantice foarte mari de

[14] M. Seche 1969 II: 50–51 (sublinierile noastre).

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

sensul bazei lor de derivare, care nu pot fi deduse de cititor din compararea cu cazuri similare formal şi necesită o glosare separată.

După cum la fel de corectă ar fi includerea în cuib a tuturor derivatelor analizabile, unele cu etimologie, altele fără, unele cu definiție, altele fără, cu condiția să se aplice metoda consecvent şi să se explice cititorilor, în cadrul unor indicații de utilizare, că cele cu etimologie sunt de fapt împrumuturi analizabile şi că cele fără definiție nu au note definitorii diferite de ale cuvântului matcă.

6. ARGUMENTE ÎN FAVOAREA ORGANIZĂRII DICȚIONARELOR ÎN CUIBURI LEXICALE

Organizarea dicționarelor în cuiburi lexicale nu are un singur avantaj, aşa cum se afirmă în citatul de mai sus; tabloul productivității cuvintelor şi economia de spațiu tipografic sunt deja două. De fapt, avantajul cel mai important este acela că prezintă cititorului un material lexical organizat, uşor de reținut, şi îi propune un mod corect de analiză a structurii cuvintelor în rădăcină comună întregii familii şi în formanți analizabili morfologic şi semantic. Formanții sunt comuni limbilor de circulație internațională, sunt împrumutați (sau moşteniți) odată cu cuvintele. Fiind însuşiți de vorbitor, intrați în competența lui lexicală, aceşti formanți îi pot facilita crearea de cuvinte noi sau înțelegerea altor derivate împrumutate pe care le va întâlni ulterior.

Având în vedere că oricum vorbitorii sunt predispuşi spre analiza cuvintelor, spre motivarea lor parțială, spre judecăți analogice şi false etimologii, ar fi mult mai bine ca lingviştii să le orienteze capacitatea de analiză, să le ofere soluții juste prevenind astfel o creativitate fantezistă care duce la etimologii populare.

În ce priveşte productivitatea, se poate observa intuitiv că ea este mare la cuvintele vechi ale limbii, moştenite din limba latină sau provenind din substrat. De asemenea, este mai mare la cuvintele din fondul principal al vocabularului şi mai mică la cuvintele periferice.

Dacă am dispune de un dicționar organizat pe cuiburi lexicale şi informatizat, am putea să verificăm statistic aceste intuiții şi poate să demonstrăm că există o relație de cauzalitate între cele două constatări de mai sus. Un cuvânt nou intrat în limbă fie se încadrează într-o familie deja existentă, fie îşi formează o familie proprie, fie dispare în zonele periferice ale vocabularului, deoarece, izolat fiind, nu este reținut de vorbitori în vocabularul lor activ.

Dacă am proba statistic acest fapt, ar fi o demonstrație concludentă şi a faptului că într-adevăr în competența vorbitorilor vocabularul este structurat formal şi semantic pe cuiburi lexicale.

Privind cuiburile lexicale ca pe o modalitate reală, obiectivă de organizare a informației în competența vorbitorilor, este logic să fie aşa, pentru că în lipsa unor relații cu alte cuvinte, în lipsa încadrării lui într-o structură organizată de semne, cuvântul este uitat.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

Într-o lucrare mai veche[15], am operat o distincție între familiile de cuvinte lexicale şi familiile etimologice. În mod analog, cuiburi lexicale în dicționar (şi nu etimologice) ar fi cele alcătuite din cuvinte la care este analizabilă aceeaşi rădăcină şi sunt analizabili diverşi formanți, fie că aceste cuvinte sunt împrumutate ori create pe teritoriul românesc.

Spre deosebire de cele lexicale, cuiburile etimologice ar conține numai cuvinte create pe teritoriul românesc, de la cuvântul matcă sau alți membri ai cuibului, ceea ce ar fi un mod de organizare specific dicționarelor etimologice. Acestea însă pot tot aşa de bine să opteze pentru cuiburi organizate pe criterii lexicale, cu condiția să precizeze etimologia fiecărui cuvânt în parte. Este soluția pe care o adoptă şi DELR, literele AB, din care vom cita familia cuvântului *alfabet:*

> Fam.: **alfabet*ar*** s.n. 1988; **alfab*e*tic** c. l832 < fr. *alphabétique;* **alfabetic*eş*te** 1907 ← *alfabetic* DA, CADE sau ← *alfabet* CDER 197 sau ← *alfabeticesc;* **alfabetiz*a*** 1955 < fr. *alphabétiser* sau ← *alfabet* sau ← *alfabetizare* (der. regresiv); **alfabetiz*a*re** 1949 < fr. *alphabétisation* (cu echivalarea sufixului); **analfab*e*t** s.m., s.f., adj. c. l832 < fr. *analphabète,* germ. *analphabet* ° // Fr. *analphabète* DEX, germ. *analphabet* CADE, lat. neol. *analphabetus* DA, SDLR, TDRG[3]; **analfabet*i*sm** 1958 < fr. *analphabétisme;* **dezanalfabetiz*a*** 1958 ← *analfabet;* **semianalfab*e*t** s.m., s.f., adj. 1978 ← *semi-* + *analfabet*[16].

După specificul dicționarului, cuiburile ar putea fi formate fie numai din cuvinte derivate, fie numai din cuvinte compuse. S-ar putea alcătui şi un dicționar organizat pe cuiburi formate atât din cuvinte derivate, cât şi din cuvinte compuse, cu condiția ca elementele de compunere şi prefixele să fie bine diferențiate grafic şi explicativ. Cuvintele derivate şi cele compuse sunt incluse împreună în cuiburi în DELR, din care citățm:

> **ALG*I*E** s.f. „durere apărută spontan sau în urma excitării patologice a nervilor senzitivi – algie" 1975.
>
> Fr. *algie.*
>
> Fam.: **abdominalg*ie*** 1978 < fr. *abdominalgie;* **artralg*ie*** 1962 < fr. *arthralgie;* **cardialg*ie*** 1871 < fr. *cardialgie;* **cauzalg*ie*** 1969 < fr. *causalgie;* **cefalalg*ie*** 1871 < fr. *céphalalgie,* **cistalg*ie*** 1978 < fr. *cystalgie;* **costalg*ie*** 1975 < fr. *costalgie;* **coxalg*ie*** 1931 < fr. *coxalgie*[17] etc.

Nu am citat în întregime acest paragraf lung; se observă că aceste cuvinte nu beneficiază de analiza formanților, substantivul se confundă cu elementul final de compunere savantă, nu se dă decât etimologia directă şi anul probabil al primei atestări; sensul compuselor nu este precizat.

[15] C. Mărănduc 2008: 31–41.
[16] DELR, *A–B*: 67.
[17] *Ibidem*: 68.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)

7. FORMAREA CUVINTELOR CA DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ AUTONOMĂ

Disciplina lingvistică al cărei rol este studiul etimologiei cuvintelor formate prin mijloace interne a avut o istorie sinuoasă. La început, lingviştii nu făceau distincție între afixele lexicale şi cele morfologice, adică între morfologie şi derivare. Ambele erau incluse în vechile tratate de gramatică. În 1757, în *Gramatica rumânească*, Dimitrie Eustatievici Braşoveanul face distincție între „întâietori", cuvinte care nu provin din alte cuvinte, şi „purcezători", categorie în care include cuvintele derivate. Anton de Marki se ocupă şi el în gramatica sa de sufixele augmentative şi diminutive, analizând dubla diminutivare şi remarcând expresivitatea diminutivelor.

În *Introducere* la prima ediție a tratatului academic de gramatică românească, se arată că există strânse legături între gramatică, vocabular, formarea cuvintelor şi fonetică, acestea fiind considerate părți constitutive distincte ale limbii: „Poziția formării cuvintelor între diversele părți constitutive ale limbii este mai deosebită de a celorlalte tocmai din cauză că ea este strâns legată şi de vocabular, ... dar şi de gramatică prin toate procedeele folosite"[18].

În ediția a II-a la *Gramatica limbii române*, din 1963, capitolul de formarea cuvintelor nu mai apare, în schimb se începe elaborarea şi publicarea unor *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*[19].

Deci formarea cuvintelor şi-a cucerit în cele din urmă un loc independent față de studiul gramaticii. După stabilirea statutului de compartiment lingvistic independent al formării cuvintelor, pe baza acestor studii şi materiale, Mioara Avram şi Al. Graur coordonează apariția tratatului *Formarea cuvintelor în limba română* din care s-au publicat volumele: I. *Compunerea*, II. *Prefixele*, III. *Sufixele.* 1. *Derivarea verbală*[20]. Tratarea sistematică a sufixării nominale s-a făcut în multe studii şi materiale, dar lucrarea academică de sinteză este abia acum în curs de elaborare.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[18] GALR[1]: 18 ş. u.
[19] SMFC I–VI, 1959–1972.
[20] FC I–III, 1970–1989.

BDD-A6680 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:03 UTC)